

LIGIA TUSZYŃSKA

Wydział Nauk Pedagogicznych

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej

Warszawa

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1400-2958>

Forum Pedagogiczne

9 (2019) 2, cz. 2

Wpłynęło: 01.10.2019

Zatwierdzono do druku: 20.11.2019

DOI: 10.21697/fp.2019.2.32

MARCIN KLIMSKI

Wydział Filozofii Chrześcijańskiej

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Warszawa

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9118-1673>

CZŁOWIEK-KSZTAŁCENIE-PRZYRODA W EDUKACJI LEŚNEJ

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest edukacja leśna, odczytana jako forma kształcenia dotycząca współzależności między człowiekiem a przyrodą. Autorzy stawiają sobie za cel ukazanie alternatywnego charakteru edukacji leśnej wobec nauczania prowadzonego w tradycyjny sposób. Pierwszą część artykułu tworzą rozważania ukazujące relację człowieka i przyrody. To uzasadnia nie tylko potrzebę ochrony środowiska rozumianej jako troska o zasoby naturalne, lecz także edukacji w tym zakresie. W części drugiej przybliżona zostanie edukacja dla zrównoważonego rozwoju w kontekście Agendy 2030. W trzeciej części scharakteryzowano edukację leśną na przykładzie działalności Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Warszawie.

Słowa kluczowe: edukacja leśna; edukacja alternatywna; zrównoważony rozwój; Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej.

Wprowadzenie

Wiek XXI to czas projektowania i wdrażania innowacyjnych rozwiązań. Dzieje się tak zarówno na płaszczyźnie techniczno-gospodarczej, jak i naukowo-dydaktycznej. Naturalną i pożądaną rzeczą jest podejmowanie działań rozwojowych w różnych dziedzinach, dlatego współczesne reformy nie pozostają obojętne również w kwestii edukacji. Formalne nauczanie odbywające się wciąż głównie w „ławce szkolnej” wymaga obecnie sięgnięcia po nowe metody dydaktyczne w celu

osiągnięcia lepszych efektów kształcenia. Wielość bodźców, jaka dociera obecnie do człowieka, ma swoje rozmaite źródła. Przykładem mogą być reklamy, których ekspresyjna forma, często prowokująca różnorodne emocje, połączona z atrakcyjnością przekazu, wpływa na odbiór rzeczywistości, w tym np. na postrzeganie procesu kształcenia. W ten sposób klasyczny sposób nauczania może stać się mało ciekawy dla młodego odbiorcy. Stąd formy organizacyjne nauczania formalnego powinny zostać wsparte alternatywnymi środkami, chociażby takimi, jak zajęcia terenowe, realizowane np. w lesie. Pozwalają one na zwiększanie uwagi podmiotu procesu edukacji na przekazywane treści oraz skonfrontowanie teorii z praktyką.

W dziejach cywilizacji ekosystemy leśne zawsze odgrywały ważną rolę zarówno w historii, kulturze i dziedzictwie narodowym, jak i w kształtowaniu świadomości społeczeństwa. W artykule przedstawiona zostanie edukacja leśna, rozumiana jako wsparcie formalnego procesu kształcenia. W części pierwszej zostanie ona naświetlona w perspektywie historycznej, jako zależność człowieka i przyrody. Wspomniane zostaną kluczowe wydarzenia o charakterze międzynarodowym, jakie miały miejsce w XX i XXI wieku, za sprawą których problematyka ochrony przyrody zyskała status priorytetowych działań. W części drugiej przybliżona zostanie edukacja dla zrównoważonego rozwoju w kontekście Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, zatytułowanej „Przekształcamy nasz świat”. Ostatnią część stanowić będzie omówienie edukacji leśnej jako alternatywnego sposobu realizacji procesu edukacji na przykładzie działalności Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, zlokalizowanego w Warszawie w Rezerwacie Przyrody Las Kabacki.

Potrzeba działań edukacyjno-praktycznych w kontekście zależności człowiek–przyroda

Człowiek od chwili pojawienia się na Ziemi zmuszony był do organizowania swojej życiowej przestrzeni. Wydaje się, że jego pierwotne przystosowywanie do zastanych warunków oraz podejmowane działania miały charakter intuicyjny i emocjonalny. Stopniowo, w miarę doskonalenia swoich relacji z otoczeniem, powiększały się granice ochrony samego siebie i swoich bliskich oraz sposoby na zabezpieczanie realizacji zwiększających się potrzeb. Ta interakcja ze środowiskiem, mimo różnorodnych form, trwa i nie zmienia rozwojowych tendencji ludzkości. Ich dynamizm jest wspomagany niebywałym usprawnianiem działań, dzięki wprowadzaniu niezwykle efektywnych narzędzi i środków do osiągania stawianych sobie celów. Osiągnięcia w wielu dyscyplinach, zwłaszcza w dziedzinie naukowo-technicznej, pozwoliły uzyskać ogromną ilość dóbr materialnych służących ludziom. Problem leży więc w tym, że z jednej strony przyroda stanowiła zawsze obszar egzystencjalny dla samego człowieka, a z drugiej, wykorzystywanie jej zasobów naturalnych było mało odpowiedzialne. Intensyfikowanie działań, także na teoretycznym polu badawczym, pozwala odkryć wiele możliwości zastosowania pozyskiwanych ze

środowiska surowców. W konsekwencji zaczęło się to przekładać na zwiększenie ich eksploatacji. I tak w niekontrolowany sposób, jak się później okazało, korzystano ze środowiska przyrodniczego.

Współcześnie nie ma już wątpliwości, że należy eliminować zbyt jednostronne odnoszenie się do środowiska i rozrzućne wykorzystywanie bogactw naturalnych, zwłaszcza tych, których zasoby są nieodnawialne. Taka świadomość w XX wieku zaczęła się przeciwstawiać wcześniejszym tendencjom nieograniczonego użytkowania zasobów środowiska, dla coraz szybszego rozwoju społecznego, gospodarczego, urbanistycznego oraz konsumpcyjnego. Pośrednim środkiem w osiąganiu tych dóbr stało się właśnie rozpatrywanie zdobyczy techniki jako jedynego sposobu na zaistnienie dobrobytu. Tak więc w miarę upływu czasu problem zagrożeń środowiskowych zaczął przybierać na znaczeniu. Sukcesywnie zaczęto dochodzić do wniosku, iż „zachłyśnięcie się” zdobyczami techniki nie poszło w dobrym kierunku, gdyż użytkowanie dóbr nie było roztropne. Pełniejsze poznanie roli i wpływu wzajemnych relacji między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym ukazało, że traktowanie przyrody jako rezerwuaru brakujących człowiekowi elementów jest niezrozumieniem koniecznego, harmonijnego oddziaływania na siebie dwóch podmiotów. Jednym jest człowiek, a drugim – ogromny zespół organizmów przyrodniczych.

Obserwowany od dłuższego czasu nagły wzrost sytuacji kryzysowych w przyrodzie, który objawia się intensyfikacją zanieczyszczeń, przeludnieniem terenów, a w konsekwencji zanikaniem gatunków roślin i zwierząt, wymusił podjęcie radykalnych działań. Człowiek zdał sobie sprawę z tego, że wszelkie zagrożenia przyrodnicze stanowią złożony problem. W celu odpowiedniego zareagowania konieczna stała się refleksja nad zbadaniem możliwych przyczyn tak postępującego kierunku zdarzeń. Spowodowało to, iż nad szeroko pojętą ochroną środowiska zaczęli dyskutować przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, wśród których znaleźli się ekonomiści, ekolodzy, politolodzy, inżynierzy środowiska, pedagodzy czy nawet filozofowie. Problematyka ta podjęta została w powstałym w 1969 roku raporcie pt. *Człowiek i jego środowisko*, przygotowanym przez Sithu U Thanta, będącego wówczas Sekretarzem Generalnym Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jednym z głównych wniosków zawartych w dokumencie był postulat integrowania kwestii środowiskowych ze społeczno-ekonomicznymi (U Thant 1969). Przytoczony raport przyczynił się do dalszych rozważań nad poprawą stanu środowiska, co zaowocowało przygotowaniem międzynarodowej konferencji w Sztokholmie w roku 1972.

Następnie w 1992 roku zorganizowano w Rio de Janeiro konferencję powszechnie nazywaną „Szczytem Ziemi”. Był to kolejny ważny impuls, który wpłynął na propagowanie zmiany niewłaściwego stylu życia, nierzadko opartego na przesłankach gloryfikujących technokratyzm. Zauważono, że w kształtowaniu odpowiednich postaw człowieka względem środowiska duże znaczenie może odgrywać edukacja ekologiczna realizowana w aspekcie formalnym i nieformalnym. Kolejne tematyczne konferencje i debaty sukcesywnie podejmowały zagadnienia mające

na celu wypracowanie najskuteczniejszych metod w walce z pogarszającym się stanem środowiska. Uczestniczący w nich ekolodzy, ekonomiści oraz specjaliści zajmujący się monitorowaniem potęgujących zmian, tworzyli znaczące prognozy obrazujące prawdopodobne załamanie się normalnego funkcjonowania biosfery, co obecnie potwierdzają chociażby anomalie pogodowe.

Współcześnie problematyka ochrony środowiska społeczno-przyrodniczego zyskuje coraz większe zainteresowanie i uznanie. Stąd można dziś mówić o wzrastającym dorobku naukowym dotyczącym problematyki pedagogiki ekologicznej czy metodyki nauczania przyrody, w celu podnoszenia społecznej świadomości ekologicznej. Spowodowane jest to realnym zagrożeniem, jakie może spotkać ludzi, którzy swoje działania i kierunki rozwoju nadal będą weryfikować, stosując wąskie kryterium „ekonomiczne”. Nadmierne zaufanie w nieograniczone możliwości rozwoju naukowo-technicznego już odcisnęło piętno na funkcjonowaniu biosfery, obejmującej również obszar powiązany z egzystencją człowieka. Konsekwencje niewłaściwego gospodarowania w środowisku oddziałują nie tylko na elementy czysto przyrodnicze, lecz także na pojedynczych ludzi.

Możliwość ingerencji w system ziemski, jakimi dysponuje ludzkość, powoduje trudności w zarysowaniu ostrych granic antroposfery. Bezsporny jest fakt, że człowiek podlega nieustannemu rozwojowi. Proces ten odbywa się w rozmaitych aspektach i trwa nieustannie od tysięcy lat. Stymuluje go ciągła potrzeba pozyskiwania rozmaitych dóbr, które często można uznać za niekonieczne. Jako przykład może posłużyć pozyskiwanie cennych materiałów drzewnych z terenów lasów tropikalnych, w celu zaspokojenia potrzeb materialnych, generujące ogromne konsekwencje dla ekosystemów leśnych i od lasu zależnych. Problem dostrzeżono w momencie, gdy do społecznej świadomości zaczęły docierać sygnały o ograniczeniach, jakim podlegają zasoby naturalne. Rozwój cywilizacji, zwiększający godziwe warunki egzystowania bytu ludzkiego, wymusza podejmowanie decyzji pozwalających na uzyskanie określonego poziomu życia. Nie będzie on możliwy do osiągnięcia bez rozsądnego liczenia się z zasobami przyrody.

Podejmowane działania, mające na celu edukację i kształtowanie świadomości ekologicznej, przyczyniają się do spowalniania postępującej degradacji środowiska społeczno-przyrodniczego. Obecnie poszukuje się najlepszych metod warunkujących powodzenie tej wielkiej misji. Wśród nich znajdują się przesłanki propagujące ideę zrównoważonego rozwoju, która sformułowana została w przygotowanym przez komisję, pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland, raporcie pt. *Our Common Future*. Wydarzenie to miało miejsce w 1987 roku pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych i stało się momentem przełomowym, określającym nie tylko potrzebę, lecz także konieczność gospodarowania środowiskiem naturalnym w sposób gwarantujący zaspokojenie potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń (*Our Common Future*, 1987). Wielowymiarowość zagadnień, jaka została zawarta w tej koncepcji, ukazuje rangę problemów społecznych i środowiskowych. Uregulowanie relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, które jest tak silnie

akcentowane we wspomnianym raporcie, stało się również przedmiotem edukacji ekologicznej realizowanej w rozmaitych formach, aspektach, wśród różnych grup wiekowych oraz przyczyniło się do powstania edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Edukacja ekologiczna prowadzona w zakresie formalnym i nieformalnym przybiera coraz większą rolę w wychowaniu człowieka uwzględniającym dobro środowiska naturalnego. Za jej sprawą buduje się świadomość ekologiczną, co w perspektywie czasu pozwala kreować i wdrażać zachowania społeczne, które nie będą obojętne na kwestię dobra wspólnego, jakim jest środowisko społeczno-przyrodnicze. Wzrastający poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa kształtuje z kolei nową jakość życia, która przejawia się w tzw. kulturze ekologicznej (Klimska 2010).

Edukacja ekologiczna stanowi ważną część edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Wyznaczone np. w Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej cele (*Przez edukację do zrównoważonego rozwoju*, 2001) są uznawane często za podstawę działań licznych instytucji, organizacji społecznych czy regionalnych centrów, które w swoich dążeniach skupiają się dodatkowo na promowaniu i wdrażaniu założeń idei zrównoważonego rozwoju.

Edukacja dla zrównoważonego rozwoju

Termin „edukacja dla zrównoważonego rozwoju”, od kilku dekad popularny na zachodzie jako *education for sustainable development*, ciągle nie znajduje w Polsce dobrego zakorzenienia w naukach pedagogicznych, a tym samym w edukacji. Często jest traktowany jak utopijna ideologia lub błędnie utożsamiany bywa z rozwojem psychofizycznym dziecka. Brakuje dobrego wyjaśnienia jego znaczenia w podstawach programowych kształcenia ogólnego oraz uwzględnienia go przy określaniu kompetencji społecznych pedagogów.

Terminem „zrównoważony rozwój” określa się powszechnie uznawaną na świecie koncepcję przemian społecznych, ekonomicznych i środowiskowych, które zgodnie z definicją z Raportu Bruntland mają zmierzać do zaspokojenia potrzeb obecnego pokolenia bez pomniejszania szans na rozwój przyszłych pokoleń. Jak już wspomniano, genezę tej koncepcji należy wiązać ze wzrostem świadomości człowieka odnośnie do jego działalności zagrażającej przyrodzie i generowanego w ten sposób niebezpieczeństwa również dla jego zdrowia i życia. Nie jest to jednak świadomość powszechna, szczególnie wśród polityków decydujących o sposobach ochrony środowiska. Upowszechnienie tej problematyki jest jednym z zadań pedagogiki. Tak się jednak nie dzieje. Okazuje się też, że edukacja dla zrównoważonego rozwoju w szkołach wyższych w większym stopniu jest prowadzona przez przyrodników i ekonomistów niż przez pedagogów (Tuszyńska 2019). Termin „zrównoważony rozwój”, pomimo iż zawarty jest w Konstytucji Rzeczypospolitej, to wzmianka o nim w podstawach programowych kształcenia ogólnego pojawiła się dopiero w 2017 roku.

Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 Organizacji Narodów Zjednoczonych, zatytułowana „Przekształcamy nasz świat”, przedstawia 17 celów zrównoważonego rozwoju (ang. The Sustainable Development Goals). Została przyjęta przez 193 państwa członkowskie ONZ Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego dnia 25 września 2015 roku w Nowym Jorku (Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, 2015). Dokument wskazuje na to, że obecnie nie ma odwrotu od edukacji globalnej, zdefiniowanej jako kształcenie i wychowanie obywatelskie, mające na celu uświadamianie istnienia zjawisk i współzależności łączących ludzi i miejsca na całym świecie.

Pojęcie „edukacja globalna” jest pojęciem szerszym niż pojęcia „edukacji dla zrównoważonego rozwoju”. W wyznaczonych celach globalnej edukacji, rozwijającej wartości tkwiące w człowieku, wskazuje się na potrzebę uczenia się przez całe życie (*Lifelong learning*¹), mając na uwadze wszystkich ludzi, niezależnie od narodowości, różnic kulturowych, poziomu sprawności fizycznej i intelektualnej. Dla nauk o wychowaniu kluczowy wydaje się cel czwarty, wskazujący na potrzebę prowadzenia dobrej jakości edukacji, kwestię zapewnienia wszystkim ludziom dostępu do edukacji i promowanie uczenia się przez całe życie.

Dzięki realizacji wszystkich celów zrównoważonego rozwoju oraz powiązanych z nimi 169 zadań, które oddają trzy wymiary zrównoważonego rozwoju: gospodarczy, społeczny i środowiskowy, można wspierać edukacją. Potrzeba jednak „odejścia od wąskiego rozumienia edukacji, która kładzie nacisk tylko na stronę «rozumową» (intelekt, racjonalizm intelektualny) i nawiązuje w małym stopniu do nowych paradygmatów rozwoju” (Borys 2010, s. 59). Dlatego warto budować i realizować programy kształcenia, w efekcie których można zdobywać określone umiejętności, a nie tylko wiedzę. W obowiązujących dokumentach z zakresu zrównoważonego rozwoju zwraca się też uwagę na rozwijanie kulturotwórczej funkcji edukacji, włączając w nią m.in. różne instytucje kultury, ośrodki nauczania, *mass media*, rodzinę. Należy ponadto dążyć do dynamicznego rozwijania i promowania edukacji nieformalnej i pozaformalnej (Polska 2025 – Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju, 2000).

Edukacja leśna alternatywą wobec nauczania tradycyjnego

Szkołę alternatywną rozumie się jako placówkę oświatowo-wychowawczą, która w pełnym lub ograniczonym zakresie usiłuje zastąpić transmisyjno-reproduktywną doktrynę kształcenia, typową dla szkoły tradycyjnej (Kupisiewicz 2010). Sabina Zalewska określa koncepcje i zasady kształcenia alternatywnego jako różniące

1 *Lifelong learning* oznacza wszechstronną edukację – formalną, nieformalną oraz nieoficjalną, obejmującą takie efekty, jak: wiedza, umiejętności i kompetencje. W proces kształcenia ustawicznego wpisuje się również edukacja globalna, w tym na rzecz zrównoważonego rozwoju (Kaniewska, Klimski 2014).

się od kształcenia tradycyjnego (Zalewska 2013). Alternatywność oznacza zatem odmienność od szkoły tradycyjnej i odnosi się do całościowych systemów pedagogicznych przyjętych w szkołach autorskich oraz pojedynczych składników procesu edukacji (tzw. niepełne ujęcia alternatywne) w różnego typu szkołach (Kupisiewicz 2010). Pedagogika alternatywna zakłada nowe podejście do uczniów, nauczycieli i rodziców. Koncepcje kształcenia opiera o nowe podstawy programowe oraz formy i metody uczenia się. Bazuje na wolności, zadowoleniu, samostanowieniu. Jest otwarta na postęp, działania otoczenia, inspirujące do samodzielnego i kreatywnego myślenia oraz postępowania. Chodzi tu o zastąpienie transmisyjno-reproduktywnej doktryny kształcenia, typowej dla szkoły tradycyjnej, doktryną generatywną. Edukacja generatywna nastawiona jest na tworzenie i wyzwalanie aktywności uczniów. Ten typ edukacji podkreśla podmiotowość człowieka jako poznającego i konstruującego wiedzę poprzez zespołowe działania. Stąd współczesną filozofią edukacji stały się konstrukcjonizm i koneksjonizm (Drzewiecki 2010).

We wspomnianej już Agendzie na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, dla lepszego wdrażania działań edukacyjnych, uwzględniono proces monitorowania realizacji 17 celów globalnych. Zwrócono uwagę na potrzebę zmobilizowania wszystkich szkół i uczelni do prowadzenia edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Z uwagi na przytoczone powyżej zagrożenia niezmiernie istotne dla wdrażania postulatów zawartych w celach globalnych jest realizowanie edukacji leśnej. W ślad za ogłoszeniem Agendy 2030 w Polsce zwrócono uwagę na podstawy prawne programów i cele edukacji leśnej społeczeństwa w poszczególnych nadleśnictwach. Edukacja leśna jest częścią edukacji ekologicznej i została zaliczona do obowiązków Lasów Państwowych². Jej celem jest przede wszystkim uświadomienie społeczeństwu, jaką wartością dla człowieka jest las. Ekosystem leśny to nie tylko drewno, owoce, zioła, grzyby i żywica, lecz także różnorodność biologiczna, siedlisko życia roślin i dzikich zwierząt. W zakresie tworzenia warunków sprzyjających zdrowiu człowieka ekosystemy leśne spełniają swoją rolę, przyczyniając się do oczyszczania powietrza, zapobiegając zjawisku smogu. Las reguluje stosunki wodne, wahania temperatury, zmniejsza erozję gleby oraz chroni przed wiatrem.

2 Dokumentami podstawowymi, wynikającymi z Ustawy Zasadniczej – Konstytucji RP – są: Polityka Ekologiczna Państwa (Ministerstwo Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z maja 1991 roku); Porozumienie ministrów Ministerstwa Edukacji Narodowej i Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 19 kwietnia 1995 roku w sprawie opracowania i wdrożenia narodowej strategii edukacji przyrodniczej; Zarządzenie nr 30 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 19 grudnia 1994 roku w sprawie leśnych kompleksów promocyjnych – LKP (i kolejne, w wyniku których utworzono łącznie 25 LKP); Polityka Leśna Państwa (Ministerstwo Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z marca 1997 roku ze zm.); Ustawa z dnia 28 września 1991 roku o lasach (ze zm.); Zarządzenie nr 57 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 9 maja 2003 roku w sprawie kierunków rozwoju edukacji leśnej w Lasach Państwowych oraz wytycznych do tworzenia programu edukacji leśnej społeczeństwa w nadleśnictwie.

Dekada edukacji dla zrównoważonego rozwoju, przypadająca na lata 2005–2014, wyzwoliła wiele inicjatyw sprzyjających edukacji leśnej. Na terenie Lasu Kabackiego w Warszawie powstało Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, zorganizowane przez przedsiębiorstwo Lasy Miejskie – Warszawa. Las Kabacki jest największym na Mazowszu rezerwatem przyrody. Obecnie ma nie tylko duże znaczenie przyrodniczo-krajobrazowe i historyczne, lecz także edukacyjne, ponieważ jest popularnym miejscem wypoczynku, rekreacji i ośrodkiem popularyzacji wiedzy przyrodniczej. Od dawna teren lasu jest miejscem często odwiedzanym przez mieszkańców całej Warszawy, nie tylko pobliskich dzielnic – Ursynowa i Wilanowa.

Na początku XXI wieku, w wyniku współpracy uczelni warszawskich, Wydziału Ochrony Środowiska gminy Ursynów i Działu Lasów Zarządu Oczyszczania Miasta Warszawy, podejmowane były badania naukowe nad florą i fauną Lasu Kabackiego. W 2001 roku, z inicjatywy współautorki tego artykułu, która jako wykładowca dydaktyki biologii Uniwersytetu Warszawskiego prowadziła zajęcia terenowe ze studentami, zostały wytyczone dwie terenowe ścieżki ekologiczne, służące edukacji społeczeństwa Warszawy, licznie odwiedzającego tereny leśne. W ramach „Programu regionalnej edukacji ekologicznej” w Lesie Kabackim prowadzone były warsztaty ekologiczne dla nauczycieli placówek oświatowych z terenu Ursynowa. Tablice dydaktyczne ustawione na ścieżkach stały się inspiracją do wielu działań mieszkańców na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego. Coraz bardziej zacieśniła się współpraca nauczycieli z leśnikami. Ze strony Wydziału Lasów Miejskich w ówczesne działania edukacyjne najbardziej włączyli się leśnicy: Stanisław Obara, Halina Seremet oraz Piotr Kaczmarczyk. Wytyczone wówczas dwie terenowe ścieżki leśne istnieją do dziś, są utrzymywane, aktualizowane i udoskonalane dzięki przedsiębiorstwu Lasy Miejskie – Warszawa. Z inicjatywy naczelnika Wydziału Ochrony Środowiska dzielnicy Warszawa-Ursynów zostały wydane przewodniki i scenariusze zajęć, które przekazano wszystkim szkołom z terenu Ursynowa (Tuszyńska, Suska-Malawska 2000).

Powstanie Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej otworzyło nowy etap zorganizowanej aktywności na terenie lasu. Cele strategiczne, jakie postawiło przed sobą Centrum, to przede wszystkim: upowszechnianie w społeczeństwie wiedzy o środowisku leśnym oraz o wielofunkcyjnej i zrównoważonej gospodarce leśnej. Odnosząc się do celów Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju zadaniem Centrum stało się podnoszenie poziomu świadomości społeczeństwa w zakresie racjonalnego i odpowiedzialnego korzystania z wszystkich funkcji lasu, ponadto budowanie zaufania społecznego dla działalności zawodowej leśników, kształtowanie postaw prośrodowiskowych, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia ekosystemów leśnych i leśnictwa.

Działanie Centrum umożliwia poznanie funkcji lasu w przyrodzie i życiu człowieka oraz dostrzeganie zależności istniejących w środowisku przyrodniczym, w tym łączących człowieka i środowisko przyrodnicze. Uświadomienie zagrożeń dla lasu oraz poznanie metod przeciwdziałania zagrożeniom wpływają nie tylko

na kształtowanie pozytywnego wizerunku leśników i leśnictwa, lecz także na odpowiedzialne funkcjonowanie człowieka w lesie. Zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju celem edukacji leśnej jest przedstawienie leśnictwa jako ważnej gałęzi gospodarki narodowej. Promowanie wiedzy, kultury i historii związanej z leśnictwem oraz upowszechnianie wiedzy o działaniach Lasów Państwowych w zakresie ochrony przyrody i środowiska stało się jednym z głównych zadań edukacji społeczeństwa.

W latach 2007–2014 w czasie trwania światowego projektu pt. „Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju” na terenie Centrum odbyło się około dwóch tys. spotkań edukacyjnych, w których wzięło udział prawie 90 tys. uczestników. Oprócz regularnych zajęć edukacyjnych, przeznaczonych dla różnych grup formalnych i nieformalnych, placówka bierze udział w akcjach i imprezach społecznych, np.:

- „Zima w mieście”;
- „Lato w mieście”;
- „Sadzenie lasu”;
- „Sprzątanie lasu”;
- Światowy Dzień Ziemi;
- Warszawskie Dni Recyklingu.

W latach 2007–2014 w zajęciach edukacji przyrodniczo-leśnej brało udział średnio 10 200 osób rocznie. Największą liczbę stanowili uczniowie szkół podstawowych – łącznie 41 686 osób. Druga pod względem liczebności grupa to dzieci z przedszkoli – 39 099 osób. Gimnazjaliści i licealiści odwiedzający Centrum w latach trwania Dekady to ponad tys. osób. Wśród dorosłych największą grupę stanowili nauczyciele w liczbie 555 osób. Dobrze to świadczy o tej grupie zawodowej, która jest głównym inicjatorem edukacji przyrodniczej i aktywnie uczestniczy w procesie kształcenia przez całe życie. Warto podkreślić, że Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej jest przystosowane do prowadzenia edukacji włączającej. Dobry przykład może stanowić „Ścieżka zmysłów” – trasa zajęć terenowych, na której ludzie mogą poznawać obiekty przyrodnicze za pomocą sensoryki, własnych odczuć, korzystając z różnych zmysłów: wzroku, słuchu, dotyku, węchu itp. Jak odnotowano na witrynie internetowej Centrum, we wspomnianym okresie w zajęciach edukacyjnych wzięło udział 500 osób niepełnosprawnych. Z otrzymanych danych wynika, że większość zajęć edukacyjnych to zajęcia stacjonarne odbywające się w salach dydaktycznych Centrum, a około 25 proc. z nich odbywa się w terenie. Największym zainteresowaniem uczestników zajęć edukacji wczesnoszkolnej cieszyły się tematy: „Wiosna w lesie” i „Dzik nie jest taki zły, czyli jak żyć w zgodzie z mieszkańcami lasu”.

Starsi uczniowie byli najbardziej zainteresowani tematami: „Trop w trop – ślady obecności zwierząt w lesie” oraz „Zielono mi, czyli o zieleni w mieście”. Najmniej chętnych do udziału w zajęciach odnotowano w stosunku do oferty tematycznej dla najmłodszych: „Szumi dokoła las”, a wśród starszych „Fotosynteza warunkiem życia na ziemi” – zajęcia laboratoryjne.

Przytoczony tu przykład działalności Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej można odnieść do funkcjonowania przedszkoli leśnych w Norwegii, z tą jednak różnicą, że tam dzieci codziennie przebywają na dworze, a u nas są to sporadyczne wyjścia na zajęcia przyrodnicze do leśnego centrum.

Istnienie leśnych przedszkoli w Skandynawii odnotowano już w latach 50. i 60. ubiegłego wieku. W funkcjonowaniu placówek wykorzystywane są elementy pedagogiki Montessori. Każde dziecko traktowane jest jak odkrywca, a głównym nauczycielem jest przyroda. Opiekunowie to głównie miłośnicy natury. Dzieci zdecydowaną większość czasu spędzają na zewnątrz, w lesie czy też specjalnie w tym celu przygotowanym terenie zielonym. Główną zasadą działania tych placówek jest: kontakt z naturą, doświadczenia zmysłowe, rozwój motoryki (ogólna sprawność fizyczna człowieka, zdolność do wykonywania wszelkich działań związanych z ruchem), hartowanie ducha i ciała oraz kształtowanie szacunku do przyrody oraz odpowiedzialności za siebie. Norwegowie mówią: „nie ma złej pogody, jest tylko nieodpowiednie ubranie”. Przy skrajnie złej pogodzie za schronienie dzieciom służy przygotowana przez rodziców wiata, domek z gliny, leśniczówka lub pobliska szkoła. Dzieci bawią się tym, co znajdują w terenie lub same zbudują. W szkołach i przedszkolach leśnych w Norwegii pracuje stosunkowo duża liczba osób dorosłych w stosunku do liczby uczniów. Są to nie tylko nauczyciele, lecz także rodzice. Czas spędzany przez dzieci na dworze stanowi 80 proc. całego czasu zajęć przedszkolnych. Edukacja leśna prowadzona przez edukatorów Centrum w Lesie Kabackim odbywa się natomiast najczęściej w sali. W lesie realizowanych jest tylko 25 proc. zajęć.

Z informacji zamieszczonych na witrynie warszawskiego ośrodka wynika, że na zajęcia trzeba się wcześniej zapisać, ponieważ chętnych jest wielu. Z oferty Centrum korzystają najczęściej nauczyciele oraz rodzice – pasjonaci przyrody ze swoimi dziećmi. Doświadczenie korzystnego wpływu ekosystemu leśnego jest ważnym elementem wspomagania rozwoju dzieci. Jest to doskonały sposób na nauczenie dzieci kontaktu z naturą. Rozwój kompetencji przyrodniczych, wzmocnienie więzi między dorosłymi i dziećmi podczas przebywania w lesie zapobiega deficytowi natury. Tzw. zespół deficytu natury nie jest jednostką medyczną, lecz charakteryzuje go szereg powiązanych ze sobą skutków psychicznych, zdrowotnych i wychowawczych związanych z izolacją współczesnego dziecka od przyrody (Louv 2014). Dlatego bliskość natury jest niezbędna w rozwoju każdego dziecka. Co więcej, pobyt na łonie natury nierozzerwalnie wiąże dzieci z przyszłością naszego świata.

Podsumowanie

Inspiracja do zmiany w kierunku edukacji alternatywnej może pomóc młodemu pokoleniu w zbliżeniu się do przyrody i zrozumieniu znaczenia środowiska przyrodniczego dla zdrowia człowieka.

Analiza danych otrzymanych z Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej dotyczy siedmiu lat trwania programu pt. „Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju”. Z jednej strony wydaje się bardzo pozytywne, że tak prężnie rozwija się współpraca Centrum z placówkami oświatowymi i społecznością lokalną Warszawy. Z drugiej strony niepokoi fakt, że mały odsetek starszej młodzieży uczestniczy w oferowanych zajęciach. Być może wynika to ze zbyt tradycyjnego podejścia nauczycieli, którzy często uważają, że tylko w rygorze klasowym młodzież koncentruje się na nauce, a zajęcia poza szkołą traktowane są wyłącznie jako rozrywka. Nauczyciele wczesnej edukacji szkolnej w większym stopniu rozumieją potrzebę kontaktu dziecka z naturą i uczenia się przez zabawę. Stąd w zajęciach edukacji leśnej uczestniczyło więcej uczniów najmłodszych. Obawą napawa również to, że większość zajęć w Centrum, jak wynika z danych liczbowych, odbywa się w pomieszczeniach ośrodka – 1136 w stosunku do zajęć terenowych, których było tylko 370. Nowoczesna edukacja powinna opierać się na innowacjach, odejściu od metod instrukcyjnych, w których najważniejszy jest nauczyciel. Edukacja alternatywna zakłada nowe formy i metody kształcenia. Współczesny nauczyciel powinien uczyć się razem z uczniem. Promować edukację opartą na obserwacji, odkrywaniu, eksperymentowaniu i bliskim kontakcie z przyrodą w jej naturalnym środowisku. Być może większy udział animatorów edukacji leśnej i nauczycieli szkolnych we wspólnych szkoleniach metodycznych przełoży się na częstsze wprowadzanie edukacji alternatywnej, zbliżającej człowieka do przyrody. Jest to ważne, ma bowiem pozytywne znaczenie dla zdrowia człowieka, a dodatkowo może przyczynić się do zrozumienia potrzeby ochrony środowiska przyrodniczego.

Bibliografia

- Borys T. (2010). *Dekada edukacji dla zrównoważonego rozwoju – polskie wyzwania*. „Problemy Ekorozwoju”, 5, 1, s. 59–70.
- Drzewiecki P. (2010). *Media aktywni dlaczego i jak uczyć edukacji medialnej? Program nauczania edukacji medialnej dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych z opracowaniem metodycznym*. Otwock–Warszawa: Wydawca Piotr Drzewiecki.
- Kaniewska M, Klimski M. (2014) *Kształtowanie świadomości ekologicznej – perspektywa Lifelong Learning*. „Journal of Modern Science”, 3, s. 473–489.
- Klimska A. (2010). *Edukacja środowiskowa jako czynnik budujący kulturę ekologiczną*. W: Jarmoch E., Świdorski A. W., Trzpił I. A. (red.). *Bezpieczeństwo a wartości*, t. 1: *Aspekty filozoficzne i edukacyjne*. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Kupisiewicz C. (2010). *Szkoła alternatywna – definicje, rodzaje, ocena, perspektywy rozwoju*. W: Melosik Z., Śliwerski B. (red.). *Edukacja alternatywna w XXI wieku*. Kraków: Impuls.

- Louv R. (2016). *Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronić nasze dzieci przed zjawiskiem deficytu natury*. Warszawa: Mamania.
- Polska 2025 – Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych i Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2000.
- Przekształcamy nasz świat. Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030*. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ A/RES/70/1 z dnia 25 września 2015 roku.
- Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*. (2001). Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- Raport Sekretarza Generalnego ONZ U Tanta. *Człowiek i jego środowisko* (1969). „Biuletyn Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO”, nr specjalny. Warszawa.
- Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future*. Dostępny na: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (otwarty: 29.10.2019).
- Tuszyńska L., Pawlak A. (2019). *Zrównoważony rozwój w kształceniu pedagogów*. „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, 1 (104), s. 123–132.
- Zalewska S., *Koncepcje i zasady kształcenia alternatywnego*. Dostępny na: <http://www.uniwersytet-dzieciocy.pl> (otwarty: 16.10.2019).

MAN AND NATURE IN THE FOREST EDUCATION

Abstract: The subject of the article is forest education understood as a form of education regarding the interdependence between man and nature. The authors intend to show a form of forest education alternative to traditional teaching methods. The first part of the article consists of reflections showing the relationship between man and nature. This justifies not only the need to protect the environment. The protections should be understood as care for natural resources, but also as education in this area. The second part will introduce education for sustainable development in the context of the 2030 Agenda. The third part characterizes forest education through the operations of the Center for Nature and Forest Education in Warsaw.

Keywords: forest education; alternative education; sustainable development; Center for Nature and Forest Education.

Ligia Tuszyńska – profesor nadzwyczajny, biolog i pedagog. Kieruje Zakładem Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju na Wydziale Nauk Pedagogicznych APS. Swoje zainteresowania naukowe koncentruje wokół pedagogiki społecznej, a szczególnie edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju wśród nauczycieli i społeczności lokalnych. Ligia Tuszyńska jest autorką książki pt. *Pedagogika zrównoważonego rozwoju z przyrodą w tle* (2018), która jest podręcznikiem dla studentów pedagogiki. Adres korespondencyjny: Akademia

Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa.
Adres e-mailowy: ltuszynska@aps.edu.pl.

Marcin Klimski – absolwent ochrony środowiska, doktor nauk humanistycznych w zakresie filozofii, pracownik Instytutu Pedagogiki UKSW. Jego główne zainteresowania naukowe dotyczą edukacji ekologicznej i globalnej oraz możliwości implementacji zasad etyki środowiskowej do praktyki społecznej. Adres korespondencyjny: ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa. Adres e-mailowy: m.klimski@uksw.edu.pl.